

nih službenika s porodicama. Sve su ove mere stajale ujedno u direktnoj vezi sa sistematskim germanizovanjem grada u kome se je nastanila sva sila činovničkih i oficirskih porodica iz drugih delova Nemačke, a isto je bilo i s radništvom, jer industrijska preduzeća koja je osnovao predsednik provincije Gossler nisu imala nikakve veze s pomorskim i trgovačkim karakterom grada.

Gdanjsk je ušao u sklop Nemačke kao mešoviti grad, u kome je bila nemačka većina, koji je germanizovan kroz nekoliko decenija, ali u njemu nije posve uništena slovenska manjina koja je tu postojala i postoji do današnjeg dana, pored svih progona. Broj Poljaka i Kašuba, pripadnika slobodnog grada, srazmerno je malen, jer prema gdanjskoj statistici iznosi samo 40.000 što pri broju žiteljstva od 420.000 ne iznosi ni 10%. Prema poljskim podacima, taj broj je nešto veći, jer iznosi nešto više od 60.000. Pošto su to uglavnom ribari, mali obrtnici i radnici, to kod današnjeg totalitarnog sistema nije čudo što u Gdanjsku sve manje i manje dolazi do izražaja slovenska manjina.

Za Kašube je Gdanjsk ostao uvek duhovno i kulturno središte, sva nastojanja germanizatorske politike nisu mogla da spreče naseljivanje Kašuba u Gdanjsku pa se je na pr. u razdoblju od 1907—1918 iz mjesta Kartuzy u Pomoranskoj vojvodini oko 400 kašubskih porodica preselilo u Gdanjsk. Kašubski radnik, trgovac i zanatlija, pridolazio je stalno u taj veliki grad, gde je mogao najlakše da nađe zarade, a i inteligencija najrađe se je tu nastanjivala. Zato Kašubi i kažu »Gdanjsk bel, je i bondze našim.«

Vlado Gluck

Случај Шћепана Малог

~~уопште, и поводом крмеције Ђуре Димовића~~

Чудни онај човек који се у романтичној авантури својој звао Цар Шћепан Мали, и који је ~~реалној~~ црногорској историји додао један потпуно театралан детаљ — још није добио своју праву обраду. Права обрада тога предмета, мислимо и ми, једино је могућна у сценском облику. За роман, нема око Шћепана довољно епизодног материјала, или га бар историја није

*) Literatura: Simson, Istorija grada Danziga; Lengnich, Državno pravo Gdanjska; Askénazy, Gdanjsk i Poljska; Slávy ski, Gdanjsk, Poljska i Nemačka; Klein, Gdanjsk, vrata poljske krune; Tunc, Gdanjska gimnazija i Poljska; Bjenjaš, Gdanjsk i Kašubi; Gajek, Etničko-etnografsko lice Gdanjska; Kantak, Poljaci u Gdanjsku.

Као истраживачко одређење историје и историје Ј. Јанковића

побележила. За еп, или драмски еп — оно што је ~~у овом~~ ^{испови} ~~Баче~~ начинио од случаја Шћепана Малог — нема херојске висине, баш нигде је нема, ни у Шћепану, ни у његовој околини, у Црногорцима. Главни јунак је варалица, а Црногорци су заведени и обманути. Ни последњи, једини озбиљан момент целог збитија, Шћепанова смрт, нема херојско обележје. Насилна смрт Шћепанова није покајно самоубиство, и није убиство које би светило преварене Црногорце, него је злочин плаћеног Грка за рачун једне стране државе, којој је додијало питати се, и питати, о чему се управо ради у тој Црној Гори која је сада на разне своје опасне манифестације додала још и једнога цара. Остаје дакле сценска обрада. Али који њен облик, да ли комедија или карактеролошка драма, то је још увек отворено питање. Суштина случаја свакако се своди на психолошке односе. Али како нам тадашња савременост није оставила о тим односима јасне доказе, задатак је уметничке моћи обрађивача да се реши за праве драмске односе, или за театралну игру односа.

Шћепан Мали обрађен је досада трипут. Његош је остао при своме начину, при хибридној форми епско-драмске поеме. Стјепан Митров Љубиша дао је летописну приповетку. Димовић, најзад, израдио је комедију. Димовић је размишљао о везивању психологије црногорских карактера са психологијом једног пустињака без карактера. И схватио је то везивање тако да се оно догодило по сухој дрскости, лудости, и сујети, некако крто и шарлатански, без меса и перја, и да се из тога могло родити само нешто комедиантско, и да је стога и његов задатак написати комедију.

Задатак писца који ту епизоду из историје Црне Горе уметнички обрађује, нама изгледа врло сложен. Личност Шћепанова лежи у некој мутној међуобласти. Није јасна ни одлучна ни кад делује позитивно, ни кад делује негативно; а за веће чудо, ипак је била јаснија и одлучнија кад је ~~Шћепан~~ деловао позитивно, као ~~влада~~ управљач земљом и људима. Драма, комедија, то је пре свега карактеролошка обрада главног јунака. А Шћепан није доследан ни правилан. Воља његова не делује карактеристичном унутрашњом енергијом, он никада није сабијен и стегнут карактер, било у смислу архитектонском, било у смислу психолошком. Није варалица великог стила, храбра природа која свим силама из себе подржава варку и илузију, и воли варку више и од живота. Шћепан је варалица малог стила, више паразитна једна форма карактера, човек који постаје активан, и улази у неки став, само у вези са подесном околином и подесним моментом, само кад се упије у нечији менталитет и храни нечијом судбином.

Тим ~~повторним~~
комед.
и.

Вестилизовану

и збура

У Мале због
Шћепана, више
због Црногорце.

У Мале

лажни цар

Такав Шћепан, авантурист без корена и без јасног живота, постаће наједаред господар Црне Горе, Цар Шћепан Мали. Кроз које спољашње околности? и којим унутрашњим процесом? У Котору, у једном трговачком контоару, Црногорци запажају да млад човек, који се ту затекао, личи на неку о зид обешену слику покојног ~~руског~~ руског цара; и, доста извештачено, и као преко колена пребијено, измишљају легенду да руски цар није мртав, јер је, ето, жив, да блуди по свету, и прилика је да у братској Црној Гори склони главу. Психолошки пак, таква чињеница — ако и не баш дословно та контоарска чињеница — могућна је била само зато што је Црногорцима онога доба увек требала, или пријала, нека руска утеха, парада, или одликовање, неки доказ да Црна Гора и Русија значе једно. Од тога првог тренутка заплета у комедији, па даље и даље, пажљив посматрач ствари уверава се да и самообмана и обмана стално и много више падају на рачун црногорске психе, него на рачун авантуристе Стевана Рајчевића. Стеван, као рођени авантурист и бескућник, наравно да клизи у авантуру, али он, и по кукавичкој својој природи, и по разуму, једнако брани отступницу, убацује у ону црногорску галаму јасну реч: да је све то само шала. Еластичнији од Црногораца, Стеван игра на жици, окушава оно што би га могло извући из новчаних и других неприлика, али ипак не би хтео да падне у дефинитивни сплет лажи. Црногорци, наивнији, крући, патетичнији, улећу стрмоглавце у фантазију која им годи, заузимају став који их чини важнима, не даду Шћепану више на траг, силом га одвлаче у своја брда и на Цетиње.

Ову јасну драмску диспозицију, јасну поделу кривице, није увидео ниједан од досадашњих обрађивача тог историског случаја. Оно озбиљно у комедији, оно што ће од играчке направити плачку, није респектовао Његош, ни Љубиша, па ни Димовић. Далеко мање комедиантског, далеко више драмског има у односу који се после наставља, тамо у Црној Гори, између Шћепана и Црногораца. Тај је однос врло сложен сплет од психологије и аутоматизма, од рефлексних притисака из једне фиктивне комбинације којој ниједна страна нема више храбрости да преврне утробу. Шћепан, зато што је кривац и кукавица; а Црногорци, можда такође због осећања кривице, а свакако због слутње да се брукају. Његош, зато што је радио поему, нашао је начина да бруку озбиљно истакне, да јој даде свесног израза кроз гнев, на пример, игумана Теодосија. Димовић избегава да суочи Црногорце са срамотом, јер би то комад врло осложило, комедија би се пољубала.

Шћепан, варалица врло просечног стила; стално у страху од оног што је предузео; у критичким моментима храбар више

У комедији
Димовићу.

индолентношћу него препреденошћу; у основи можда и добар и употребљив човек — стара се да заборави кривицу и варку. Он почиње радити озбиљно, управљати земљом, и све то несеквично, чисто на корист народа, са избегавањем царских формалности, као да му је најприснија жеља не царевати, него заборавити темељно илузије и живети нормално. Ову важну околност, међутим, знамо из историје, а не из комада. А баш та околност морала је знатно развијати и мењати психологију на обадве стране. Писац комедије, напротив, не развија аналитички ни Шћепаново унутрашње стање, ни психу Црногораца. Никад Шћепан не остаје сам са собом, да бисмо бар наслутили има ли у њему човечних момената обрачунавања и кајања, свесних напора да поправи зло добрим; или је све, и позитивно и негативно, само петљавина варалице и паразитног типа. Исто тако до краја немамо сцену где би два три главара, или висока свештена лица интимно и искрено просудили ситуацију, и своја осећања и слутње. Црногорци излазе на сцену само у јаким групама, а Шћепан упада међ њих у својству буфона. Гледалац је стално у недоумици: да ли се ради о врсти полициског случаја, или о историји. И тако из сцене у сцену. Гледаоци се ничим не упућују да макар слуте како озбиљно расте силуэта тог стално комичног, уплахишеног, преплашеног или буфонски дрског Шћепана. Најзад, могло би се ~~то~~ примити да је писац комедије дао свега једно платно из живота лажнога цара, једну комедију која траје од јутра до вечера. Премда, и тако би се истакла оба Дон Кихота, Шћепан и Црногорци, и проблем би се осложио, и одговорност писца порасла. Међутим, комедија нас води од которских дана до саме насилне смрти Шћепанове.

← Димовићева.

и то и
како

▲ Димовић је добро приступио своме послу. Осетио је да онај паразитни агрегат — Шћепан на Црногорцима — није немогућан, али да је ипак доста неприродан, и да треба да дође преко једне посредне ситуације, која ће, нормална, бар за почетак оправдати приближење паразита оном организму са којим ће за неко време моћи срасти. То је Котор. У Котору, Стеван Рајчевић спрема себи репутацију са мање више позитивним особинама: интелигенцијом, речитошћу, веселошћу, пријатном спољашњошћу и лепим понашањем. Млад човек, он свој глас шири нарочито међу девојкама, кокетује, или се баш и воли са једном од најугледнијих међу њима, преко које ће доћи у везу с богатим которским трговцем, њеним оцем, а с помоћу овога извући се из неколико ~~неприликих~~ неприлика, и у његовој контоару упознати се с Црногорцима, и скоро се верити са богатом Которанком. Три прве сцене комедије најбоље су, најлогичније, добро нађена полазна тачка за даље случајности и за-

управљања, и метнуо му у уста у неколико маха мудре и дубоке речи. Димовић, из комедије, то није могао.

Зато што је напустио чврсто тле историје и психологије, Димовић је мешао технике лаке комедије и позоришног комада. Сваки час, без икаква оправдања, мења Шћепан односе своје према људима и женама. Нико уосталом ~~ни сам себом~~ није доследан ни у претварању ни у стварности, ни у инстинкту ни у улози. До краја се не види јасно шта је било са односом Шћепана према двома женама. До краја се не сазна шта је ко мислио о Шћепану, и, што је важније, шта је хтео од Шћепана. А ако је све од реда било лаж, безосећајност, шепртљење, или плитак занос под чинима једног самозванца, тешко онда психи црногорског народа! Онда у тој комедији има тежак памфлетски део! У случају Шћепана Малог реч је о заблуди и грешци једног намученог и јуначког света, и уметничка обрада ~~најбоље~~ заблуде мора постићи истину, мора јасније истаћи како су се варали. Или тако што су увек чезнули за патетиком, за политичким и националним сатисфикацијама. Или и из других разлога. Али онда све треба почети испочетка. Онда је у обради Шћепана Малог психа црногорског народа и носилац заплета и главни јунак, а Шћепан само изазивач. По нашем мишљењу, тим би путем морала ићи нова и правилна обрада случаја. Црногорци онога доба били су сви авантуристи, разних типова и мање или више идеални авантуристи, али готови да у авантури поживе. Они су били осветници и хероји, али и пљачкаши и препредењаци и убице. Био је то сој брђана који је знао за два сасвим супротна закона: сурови потез нагона, или морално чистунство. Ако је гладан, Црногорац краде туђу овцу; али гине за лепу илузију, за сабљу, за песму која ће му име сачувати. Црногорци онога доба беху људи који су главу давали за истину, али истовремено волели обману. На такву биолошку и психолошку основицу пао је Шћепан, и он авантурист, наравно другог кова и формуле, премда и он сложене формуле. Шћепан није био само протува која тражи туђ чанак; није био демонска природа којој треба власт; није био злочинац који вара са нагоном упропашћења нечијег. Морао је бити хистерична авантуристичка природа, човек који у моменту без скрупула остварује оно што га занесе, али после напушта, или прекрива неправилности, и има потребу нормалног човека да се одужи тамо где је увредио и понизио.

Око Шћепана Малог треба раширити проблематику. У Шћепану је било и човечанске трагике. Он је живео на мукама двоструке егзистенције: под лажним именом, и у лажном положају, он је водио добар реформаторски рад међу Црногорцима, и нарочито је успевао у сузбијању лажних исказа, пре-

Или нико други
око Шћепана

Или сам
себом

Парсе-
гени

вара и крађа. Убијен, он је до краја испаштао за кривицу. Смрт као освета и казна, то је и на сцени прст божји, знак праве драме, нешто до чега се не долази кроз чисту комедију. Само са проширеном проблематиком може се случај Шћепанов обрађивати у целини, до смрти његове. Главни недостатак ■ Димовићев~~а~~ комада је дакле ствар унутрашње конструкције, управо ствар постављања. Или карактеролошки позоришни комад, или комедија лаког стила, али онда без смрти, а нарочито без убиства на сцени. Гледаоци комада тотално се збуне у расположењу и у интелигенцији. Зада им се одједаред врста бола, нагло се откину од шале и комике. Појави се у њима потреба да нешто почне изнова, да дође нека ревизија или бар дискусија. Није ту убијен варалица од преварених; него је човек, кроз чији рад се Црна Гора учинила опасном суседној држави, пао ~~као~~ и као репрезентант те земље, и пао за њу.

Једном речју, проблем особите врсте самозванца какав је био Шћепан, и међу особитим светом какви су били класични Црногорци, није нимало лак проблем. Он ни са овом новом обрадом није добио решење. Још није савладан ни случај као унутрашњи процес, ни материал као спољашње заплетање и ликвидирање.

Исидора Сексић

Pavao Ritter Vitezović

(Odlomci iz studije o P. R. Vitezoviću)

Prema današnjim shvaćanjima koja, u retrospektivi, uvećavaju stanovite momente iz prošlosti, da bi se dokazala opravdanost izvjesnih političkih tendencija, općenito se priznaje da je za unutrašnju Hrvatsku svakako najznaменitiji historijski događaj u 17 vijeku urota Zrinjsko-Frankopanska, štaviše baš sâm fakat Zrinjsko-Frankopanske tragedije u Bečkom Novom Mjestu 30 travnja 1671 godine. Od nesretne bitke na Mohaču (1526) na hrvatskom je teritoriju svakidašnji događaj krvava borba s nekrstom (Turcima) na jednoj strani i s bečkim dvorom i austrijskim generalima, postavljenim u Hrvatskoj, na drugoj strani. Žalosni položaj hrvatskog naroda među »dvije vatre«, od kojih je svaka bila nasilje svoje vrste; jedna: »kolac, britka pala i konopac« (Mažuranić), druga: batina i konopac, a iznad svega nemile metode domaćih velmoža — sve je to dovelo dotle da su hrvatski seljaci dočekivali najezde osmanlijskih pobjeda kao »spasenje «i »manje zlo« od nesmiljenih kršćanskih manira domaćih i austrijskih krvnika. Donje granice reliquiae reliquiarum hrvatskog kraljevstva prema osmanlijskom carstvu